

LITERATURA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY WCZORAJ, DZIŚ I JUTRO

„Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych*, pod red. Bożeny Olszewskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2019, ss. 137.

Seria książek „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży stanowi pokłosie konferencji organizowanych przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego. Cykl konferencji zapoczątkowany został w 2010 roku przez Bożenę Olszewską, Elżbietę Łucką-Zajac oraz Elżbietę Dąbrowską (K. Zabawa 2014: 247). Wśród gości spotkań polskich znalazły się nazwiska znamiennych badaczek i badaczy z różnych ośrodków naukowych w Polsce, m.in. Alicja Baluch, Zofia Budrewicz (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Jolanta Ługowska, Ryszard Waksmund (Uniwersytet Wrocławski), Irena Jokiel (Uniwersytet Opolski), Grażyna Lasoń-Kochańska (Akademia Pomorska w Słupsku) czy Zofia Agnieszka Kłakówna (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie). W serii ukazały się następujące monografie: „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży (red. B. Olszewska, E. Łucka-Zajac, 2010), „Stare” i „nowe” – *czasopisma dla dzieci i młodzieży* (red. B. Olszewska, E. Łucka-Zajac, 2013), „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – *biografie* (red. B. Olszewska, O. Pajączkowski, L. Urbańczyk, 2015), „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – *małe formy narracyjne* (red. B. Olszewska, O. Pajączkowski, 2017), „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – *teksty religijne* (red. B. Olszewska, O. Pajączkowski, 2019), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (red. B. Olszewska, 2019).

Antonimiczność wpisana w tytuł serii w istocie naznacza komplementarność, która stanowi ważny element badań nad twórczością dla młodych odbiorców. Literatura czwarta ewoluuje, a uchwycenie jej kształtu staje się możliwe wtedy, gdy spojrzysz się w przeszłość i uwzględni aktualne tendencje widoczne na rynku książki. Bożena Olszewska w *Słowie wstępnym* do ostatniej z wymienionych pozycji, która jest przedmiotem niniejszej

recenzji, przekonuje, że „dawne i współczesne utwory dla dzieci i młodzieży wciąż wymagają głębszego namysłu teoretycznego”, ponieważ wpływ „współczesnego świata, przemian kulturowych i cywilizacyjnych” na literaturę osobną powoduje, że twórcy nadal „poszukują odpowiedzi na pytania natury egzystencjalnej, pragną dotrzeć do głębi naszych uczuć i odczuć, pomóc żyć, określić swoje miejsce w świecie. Korzystają z technik już sprawdzonych oraz sięgają po nowe strategie narracyjne, kreacje bohatera, które zainteresują młodego odbiorcę, a także dorosłego” (Olszewska 2019b: 11). Redaktorka tomu podkreśla pragmatycznych charakter publikacji, upatrując adresatów książki nie tylko w gronie badaczy literatury dla dzieci i młodzieży, ale również nauczycieli, rodziców – „wszystkich, którym bliska jest książka dziecięca i wychowanie najmłodszych” (Olszewska 2019b: 12). Autorzy ośmiu artykułów składających się na recenzowaną monografię przyglądają się zatem literaturze, uwzględniając konteksty społeczno-kulturowe, „psychologiczne, filozoficzne, komparatystyczne, krytyczne” (Olszewska 2019b: 11).

Książkę otwiera praca Jolanty Ługowskiej pt. *Świat Muminków z perspektywy odbioru*. Badaczka poddaje refleksji dwa modele odbioru tekstów wchodzących w skład cyklu Tove Jansson, poszukuje również płaszczyzny spotkań dla recepcji czytelnika dziecięcego i dorosłego. Podkreśla przy tym, że:

próba spojrzenia na opowieść o Muminkach z perspektywy odbioru polegać (...) powinna na w miarę harmonijnym zespoleniu dwu punktów widzenia i modeli odbioru – dziecka zanurzonego w świecie „wielkiej zabawy” oraz dorosłego, który towarzyszy małemu odbiorcy w lekturze bądź – gdy jest on krytykiem lub uczonym – „bierze na warsztat” artystyczne dokonania interesującej nas pisarki (Ługowska 2019: 16).

W kontekście zaproponowanej analizy ważną staje się postać samej Jansson, która sukcesywnie, tworząc kolejne tomy przygód Muminków, coraz śmielej podąża w stronę adresata dorosłego. Obserwacje czynione na gruncie m.in. prowadzonej przez nią narracji, obranej formy opowiadania literackiego czy struktury cyklu o Muminkach prowadzą badaczkę do konkluzji dotyczącej wykreowanego przez fińską autorkę świata, w którym „spotkać się mogą i dziecko jako *homo ludens* i »dzieckiem podszyty« dorosły, a beztraska zabawa może inspirować do poważnej refleksji nad życiem twórczym i niekonwencjonalnym” (Ługowska 2019: 25). Nie bez znaczenia dla odbioru tekstów pozostaje również – wspomniane przez Ługowską – zjawisko *moomin-business* – ciekawe zwłaszcza w kontekście funkcjonowania Produktu Totalnego – „komunikatów symbolicznych kultury dla dzieci, których postaci medialne tworzą rozbudowany system przekazów mogących pojawić się w każdym z kontaktów odbiorcy z kulturą jako taką” (Zając 2000: 163-164).

Autorką drugiego artykułu wchodzącego w skład publikacji „*Stare*” i „*nowe*”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* jest Bożena Olszewska. Literaturoznawczyni przypomina postać Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego – człowieka o wielu talentach – pisarza, dziennikarza, czujnego podróżnika, a także nauczyciela akademickiego przedmiotów matematyczno-przyrodniczych – który za próbę rozprawienia się z mitem komunizmu w książce *Lenin* z 1930 roku trafia na listę artystów zakazanych przez cenzurę PRL-u i zyskuje miano pisarza wyklętego (Winek 2003: 284).

Olszewska przedmiotem swoich badań czyni jedną z książek dla młodego odbiorcy, która przyniosła Ossendowskiemu popularność – pamiętnik literacki pt. *Życie i przygody małpki* (1928). Przybliży historię szympanszki Kasi, wiele miejsca poświęcając przy tym zagadnieniu śmierci. Autorka przekonuje, że zapomniany dziś pisarz „utkał misternie historyjkę małpki, by tym sposobem przemycić ważne treści poznawcze i wychowawcze” (Olszewska 2019a: 35). Przemysłana w każdym szczególe fabuła książki, która

podzielona została na trzy części (*Rodzinne gniazdo*, *Małpka w niewoli*, *Powrót małpki*), to „wzruszająca opowieść o człowieku, jego naturze, skłonnościach, celach, marzeniach, a także o przemijaniu i trudnych emocjach” (Olszewska 2019a: 39). Pisarz, na kanwie historii o dorastającym zwierzęciu, porusza tematy, które i z perspektywy dzisiejszego czytelnika nie tracą na aktualności (np. zagrożenia dla ekosystemu). Przedstawione przez badaczkę analizy i interpretacje prowadzą do słusznego wniosku – „książka Ossendowskiego może stać się lekturą wielopokoleniową” (Olszewska 2019a: 39).

Ryszard Waksmund, autor trzeciego artykułu wchodzącego w skład recenzowanej pozycji, prezentuje *entourage* dziecięcego świata. W centrum swoich zainteresowań stawia przedmioty, które czytelnik odnajdzie na kartach wybranych tekstów wspomnieniowych dotyczących okresu dzieciństwa. Materiał egzemplifikacyjny pozwolił badaczowi przedstawić temat przekrojowo, uchwycić podobieństwa i różnice w postrzeganiu przedmiotów, uwypuklić kontekst historyczny i społeczny. W artykule uwzględniony został pokaźny inwentarz przedmiotów bliskich dziecku, a wśród nich między innymi drewniane zwierzęta, kamienie, tekturowe wojsko, książki, przedmioty kolekcjonerskie (np. znaczki pocztowe, monety), szmaciane i mówiące lalki, rowery marki „Sport”, kapsle od butelek, pachnące gumki do mazania. Obok opisów samych przedmiotów ważne miejsce zajmuje doświadczenie dziecięcych eksploracji – poszukiwania rzeczy kryjących się w starych szufladach, na strychach czy w przestrzeni zniszczonej przez działania wojenne. Jak zauważa Waksmund:

Společne życie przedmiotów ma zdecydowanie inny charakter, zwłaszcza w pamięci dzieciństwa, gdzie perspektywa sentymalna bądź traumatyczna nadaje im wymiar wykraczający poza ich rzeczywistą wartość materialną czy użytkową (Waksmund 2019: 55).

Literaturoznawca podkreśla dualistyczny charakter stosunku dzieci do przedmiotów. Z jednej strony możemy mówić o autotelicznej, intymnej więzi łączącej dziecko z przedmiotem, z drugiej przedmiot

stanowi „narzędzie komunikacji społecznej nie tylko w zabawie z rówieśnikami, ale także jako oznaki posiadania i prestiżu, co w znacznej mierze wpływa z naśladowania dorosłych” (Waksmund 2019: 55-56).

Kolejny artykuł umieszczony w opolskiej publikacji osadzony zostaje w orientalnym kręgu kulturowym. Wiesław Olkusz przedstawia meandry „nasyconej [...] bogatą faktografią” (Olkusz 2019: 61) fabuły *Talizmanu Starca z Gór* Janusza Makarczyka. Proponuje również przyjrzeć się utworowi jako „przestrzeni intertekstualnej” (Olkusz 2019: 72), gdzie oprócz sentencji, przysłów odnajdziemy także włączone do powieści fragmenty innych tekstów literackich. Wydana w 1957 roku powieść podróżniczo-przygodowa – jak przekonuje badacz – może stanowić dla młodego czytelnika cenne źródło wiedzy o Wschodzie, a także „uczyć szacunku dla odmienności kulturowej i religijnej, dostrzegania humanistycznych pierwiastków cywilizacji rozwijających się w różnych zakątkach świata oraz prowadzić do przezwyciężania ksenofobii i stereotypów myślowych” (Olkusz 2019: 78). Bogactwo kontekstów kulturowych, historycznych, geograficznych, obyczajowych, religijnych z jednej strony interesujące, z drugiej powoduje, że lektura *Talizmanu Starca z Gór* to czytelnicze wyzwanie dla młodych odbiorców.

Zofia Ozóg-Winiarska – autorka kolejnego artykułu – przypomina postać i twórczość Michaliny Chelmońskiej-Szczepankowskiej – poetki i nauczycielki pierwszej połowy XX wieku. Ozóg-Winiarska, przybliżając fabuły wybranych powiastek dla najmłodszych (m.in. *Dziuba*, *Elementarz*, *Pan Tofel*), które opublikowane zostały na łamach tygodnika „Moje Pisemko” w latach 1919-1934, kreśli obrazy ich dziecięcych bohaterów. Przekonuje, że krótkie opowiadania autorstwa „mińskiej Konopnickiej” stanowiły nie tylko „atrakcyjny pod względem estetyczno-literackim i intelektualnym środek społeczno-oświatowej i wychowawczej komunikacji dorosłych z dziećmi” (Ozóg-Winiarska 2019: 92), ale również były przykładem nowatorskiego podejścia do dydaktyzmu, w którym uwidacznia się „ekspresjonistyczna estetyka” naznaczona naturalizmem „przemawiającym

do wyobraźni bezpośrednio, niemal fizycznie, lepiej niż moralizatorska pogadanka” (Ozóg-Winiarska 2019: 91).

Alicja Baluch podąża z kolei tropem tematów wspólnych w tekstach, które powstawały w różnych czasach. Przypomina, że „autorzy szukają »artystycznej« odpowiedzi na pytanie: Kim jest człowiek, po co żyje i jaki jest sens jego istnienia?” (Baluch 2019: 95). Jako przykłady podaje opowiadanie *Krew romańska* z książki *Serce* (1886) Edmunda Amicisa i opowieść *Czy umiesz gwizdać, Joanno?* (1992) Ulfa Starka. Oba teksty, mimo różnic w obrębie poetyki czy stylów odbioru, łączy trudna tematyka – śmierć i poświęcenie – która pozwala na nawiązanie dialogu z młodym czytelnikiem.

Ksenia Olkusz również sięga po literaturę współczesną. Wylicza cechy narracji zombiecentrycznej w powieści dla młodzieży Paolo Bacigalupiego *Zombie Baseball Beatdown*. Omawia rozwiązania zaczerpnięte od twórców literatury spod znaku zombie dla dorosłych, ukazuje także oryginalny koncept Bacigalupiego. Jak pisze Olkusz: „Spopularyzowanie się narracji, których światotwórczą osią staje się rzeczywistość opanowana przez zombie, powoduje, że figura ta nie może – podobnie jak było z innymi monstrami – zostać wykluczona z literatury przeznaczanej dla młodego odbiorcy” (Olkusz 2019: 101). Twórcy utworów dla dzieci i młodzieży korzystają z ograniczonych lub zmodyfikowanych schematów widocznych w tekstach o zombie dla dorosłych czytelników. Niezależnie od adresata w narracjach o nieumarłych zauważamy:

zwrot ku wartościom zaniechwanym, spychanym na margines świadomości zbiorowej w wyniku cywilizacyjnych przemian lub po prostu mniej ważkim we współczesnej kulturze, w której uwyrażnia się dążenie do zaspokojenia nie tylko prymarnych potrzeb – a więc nadrzędności więzów rodzinnych, relacji przyjacielskich, chęci zakorzenienia w konkretnej wspólnotce jako grupie połączonej wzajemnymi zależnościami umożliwiającymi funkcjonowanie w rzeczywistości (Olkusz 2019: 102).

W powieści Bacigalupiego mamy do czynienia z równoważeniem grozy elementami groteskowo-humorystycznymi, gdzie

ludus staje się czynnikiem niezwykle istotnym, gdyż pozwala na rozładowanie napięcia, zniwelowanie strachu czytelniczego. *Zombie Baseball Beatdown* niepozabawiona jest także pierwiastka dydaktycznego, który Olkusz widzi w eksponowanych zagadnieniach spod znaku ekokrytyki (Olkusz 2019: 107). Ponadto badaczka zwraca uwagę na inne ważne elementy, m.in. ukazanie mechanizmów manipulacji społecznej, przerysowanie kreacji antagonistów, obecność wątków dotyczących wielokulturowości, rasizmu, imigracji, świadomego żywienia. Wplecenie ich w konwencję zombiecentryczną powoduje, że tekst jest aktualny i atrakcyjny dla młodych odbiorców.

Pozycja Bacigalupiego to jedna z wielu dostępnych na rynku książki dla dzieci i młodzieży. Wśród innych „zombicznych” książek, których fabuła skłania do głębszych refleksji, wymienić można *Zobelinę* (2013) Kristyn Crow i Molly Idle, *If I Were A Zombie* (2016) Kate Inglis i Erica Orchard, *The Zombie Who Cried Humans* (2019) Briana J. Freemana i Glenn Chadbourne, czy serie, które ukazały się na rynku polskim: *Mortynka* Barbary Cantini (2018) oraz *Moja złota rybka zombie* (2016) Mo O’Hary. Katarzyna Slany i Ksenia Olkusz dostrzegają w tych utworach ogromny potencjał:

mogą stać się [one] pretekstem dla dorosłych oraz dzieci do rozmowy na tematy ważne z perspektywy posthumanizmu, takie jak: wykluczenie, inność, odmiennosc, przemoc, przesładowania, wojna, wolność, prawa zwierząt, konsumpcjonizm, globalizacja, degradacja Ziemi i inne (...) ważne społecznie. Co więcej, utwory te należą do literatury postapokaliptycznej, stanowiącej silny nośnik kulturotwórczy, który absorbuje dorosłych i niedorosłych odbiorców. Książki te postrzegać można więc jako uverture do rozmów z dziećmi na temat wyzwań nowoczesności (Slany, Olkusz 2019: 28).

Lidia Urbańczyk-Tulik w ostatnim artykule umieszczonym w polskiej publikacji podejmuje temat klasyki literatury światowej przedstawionej w zmienionej formie. Przekonuje, że zmiana formy oraz dostosowanie dzieł do odbiorców dziecięcych jest pierwszym krokiem do zapoznania najmłodszych z kanonem literatury światowej. W artykule o charakterze recenzyjnym autorka

prezentuje wybrane publikacje dla dzieci i młodzieży dotyczące Williama Szekspira, m.in. *Opowiadania dla dzieci według Shakespear’a* (opracowanie zbiorowe), *Opowieści Pana Szekspira* (Anna Claybourne), *Dramaty Szekspira* z serii *Złota Dziesiątka* (Terry Deary) czy *Nazywam się... William Szekspir* (Ferran Alexandri). W książkach tych zarysowane zostały nie tylko fabuły najstynniejszych dzieł angielskiego dramaturga, ale również przybliżona została jego biografia oraz czasy, w których tworzył. Autorom wybranych przez Urbańczyk-Tulik książek przyświecał wspólny cel – wzbudzenie zainteresowania twórczością Szekspira. Adaptowane teksty wzbogacone zostają ilustracjami, obecne są w nich odwołania do kultury popularnej, narracje prowadzone są z innej perspektywy (np. *Sen nocy letniej* zamienia się w opowieść Puka), zmianom ulega także forma (słynne historie Szekspira przedstawione zostają np. w postaci komiksu, sprawozdania, recenzji sztuki teatralnej). Jak podsumowuje badaczka: „Inicjatom szekspirowskim nie widać końca, albowiem wielki artysta wciąż ukazuje swoje współczesne oblicze, a kolejne odczytania jego uniwersalnych, ponadczasowych i ponadpokoleniowych dramatów ujawniają nowe aspekty” (Urbańczyk-Tulik 2019: 130). Przywołane przez Urbańczyk-Tulik pozycje z pewnością też sprawdziłyby się w praktyce szkolnej (nie tylko w klasach szkoły podstawowej), stwarzając pretekst do szukania podobieństw i różnic między pierwotnym wzorem a adaptacją, a kto wie, być może też stałyby się dla uczniów inspiracją do tworzenia własnych form i wersji opowieści.

Artykuły zamieszczone w recenzowanej publikacji to ciekawy obraz tematów i tendencji obecnych w literaturze dla młodych odbiorców. Autorzy proponują inne spojrzenie na klasykę literatury dziecięcej i tej dla dorosłych (Jolanta Ługowska, Lidia Urbańczyk-Tulik), zachęcają do sięgnięcia po teksty zapomniane (Bożena Olszewska, Wiesław Olkusz, Zofia Ozóg-Winiarska), poszukiwania wątków wspólnych w utworach dawnych i współczesnych (Alicja Baluch), przekonują, że materiały wspomnieniowe mogą być źródłem międzypokoleniowych rozmów

(Ryszard Waksmund), przestrzegają przed pochopnym deprecjonowaniem tekstów z obszaru literatury popularnej (Ksenia Olkusz). Należy zgodzić się z Bożeną Olszewską – redaktorką tomu – „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* to pozycja, która może stanowić źródło inspiracji dla nauczycieli, a teksty przybliżone w opolskiej monografii to materiał literacki, który z pewnością stałby się ciekawą lekturą dodatkową dla uczniów.

SABINA WALERIA ŚWITAŁA
Uniwersytet Wrocławski

Bibliografia

- BALUCH, A. (2019). *Dwie wizje świata w wybranych utworach dla dzieci*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 95-100). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- ŁUGOWSKA, J. (2019). *Świat Muminków z perspektywy odbioru*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 13-26). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- OLKUSZ, K. (2019). *Model narracji zombiencycznej a literacka realizacja dla młodego odbiorcy w powieści Paolo Bacigalupiego „Zombie Baseball Betdown”*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 101-119). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- OLKUSZ, W. (2019). „*Talizman Starca z Gór*” Janusza Makarczyka jako przykład powieści podróżniczo-przygodowej popularyzującej wiedzę o Wschodzie. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 59-80). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- OLSZEWSKA, B. (2019a). *Literacki pamiętnik dla młodego czytelnika jako źródło/zapis wiedzy i emocji na przykładzie utworu Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego pt. Życie i przygody małpki*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 27-40). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- OLSZEWSKA, B. (2019b). *Słowo wstępne*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 11-12). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- OZÓG-WINIARSKA, Z. (2019). *Dziecko w powiastkach Michaliny Chelmońskiej-Szczepankowskiej w „Moim Pisemku” (1919-1934) i pionierskie konteksty edukacji w wolnej Polsce*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 81-94). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- SLANY, K., OLKUSZ, K. (2019). *Apokalipsa zombie we współczesnej literaturze dziecięcej*. „Literatura Ludowa”, 2, 13-31.
- WAKSMUND, R. (2019). *Przedmioty w świecie dziecka (na materiale wspomnieniowym)*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 41-58). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- URBAŃCZYK-TULIK, L., *Inicjacje szekspirowskie – książki dla dzieci przybliżające życie i twórczość Williama Szekspira*. W: B. Olszewska (red.), „Stare” i „nowe”. *Literatura dla dzieci i młodzieży w kontekstach kulturowych* (s. 121-131). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- WINEK, T. (2003). *Ossendowski Ferdynand Antoni*. W: B. Tylicka, G. Leszczyński (red.), *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej* (s. 284). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ZABAWA, K. (2014). *Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – biografie*. „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, 3, 247-253.
- ZAJĄC, M. (2000). *Promocja książki dziecięcej. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.